

KATONA JÓZSEF BÁNK BÁNJA.

Harmadik tanulmány.

Újra járom az évszázados magyar őserdőt : a Bánk Bánt. A hatalmas fák rejtelmesen zúgnak. Gertrudis büszke koronájáig, Bánk délczeg sudaráig, Petur meg nem hajló derekáig fel sem ér szemem. Ott kígyózik a nagy élőldi, Biberach, mellette a korcs ivadék, Ottó. Mindketten Melindáról sziszegnek, kit ragyogó szépségében a délszaki spanyol földről hoztak ide rövid viruló életre, még rövidebb, de halálos sorvadásra. Simon is Délről került fel, mégis új ágakat hajt, ellenben Mihál, a vén fa, csak senyved az új talajban. Szomorúan andalgok Tiborcz meggörnyedt dereka előtt, kinek életnedvét a sziklás tengerparti talajból átültetett fácskák rabolják el.

S a bűvös erdő mélyén új szépségek bájolnak. Régmúlt virágok illata bódít. Félve, óva haladok köztük. Szirmukat le nem tépem, nem elemzem, hímporukat le nem szórom.

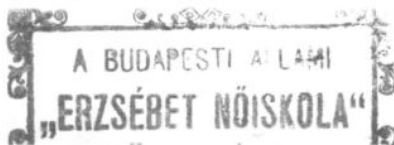
Csupán néhány egyszerű színnel az útjelzőket gyarapítom a mélytitkú rengetegben.

I. Érdekes már az is, hogy a személyeket a színlap részére a költő rang szerint csoportosítja. II. Endre, magyarok királya az első, Tiborc, a paraszt az utolsó. A csoportozatokat is ilyen egymásutánban adja: Zászlós urak. Vendégek. Udvornikok. Udvari asszonyok. Ritterek. Békétlenek. Katonák. Jobbágyok.

Ilyen volt akkor a legtöbb magyar színlap sorrendje.

2. A Prologusról már többet kell szólnunk. Ezt mindeddig félreértették a magyarázók. Részint azt hibáztatják, hogy az I. Felvonás 7. Jelenete nagyrészt ismétlése a Prologusnak, részint azt róják fel a költőnek, hogy »Bánk hitvesétől meglesz a kosár«; az Első Felvonásnak ugyancsak Hetedik Jelenetében meg biztatja a herceget, hogy csak rajta, a nádornak tartozó hűségéről nagyon hamar megfelelkezik a szép asszony egy királyi herceg kedvéért.

Mindkét kifogás alaptalan. Ebben a drámában a Prologus az, a mi az eposban a proemium : dióhéjban való foglalata az egész műnek. Hogy itt párbeszédbe van szorítva és symbolikus, ez a dráma formájának törvényéből következik. A Prologusból

megtudjuk, hogy Ottó bűnös szerelemre gyulladt az angyali, szemérmes Melinda iránt és sóvárgó képekkel színezi ki beteljesülni látszó boldogságát. Megtudjuk azt is, hogy kész esetleg a Melindáról való lemondásra is. Biberach a tanácsadója, a ki csak a pillanat fizikai gyönyörét tartja szerelemnek. Ha csak rágondol, könnybe lábbad a szeme, a mi azt jelenti, hogy a mint a torma, a drasztikus inger vált ki könnyeket, úgy Biberach csak a fizikai szerelmet tudja átérezni. Minden asszonyban csak a sexuális lényt látja. Luczit, az ő tán szolgálósrban lévő kedvesét és Melindát egy mondatban meri kimondani. Melinda imádatát férje iránt, Bánk mély szerelmét és véres bosszúját is jelzi a Prologus, továbbá Gertrudis útkészítését. De megtudjuk az Elő-Versengésből azt is, hogy Gertrudis csak abban az esetben hajlandó Ottó felvidítására alkalmat adni, ha jobbágyait ezzel magára nem haragítja, ha Ottó hódítani akarása a másik részről biztatással találkozik.

3. A pártütők dolga már beható elemzést kíván.

Az Első Felvonás Harmadik Jelenetében Myska bán poharat emel a nagy királynéra. Petur vad tekintettel felugrik, öklével süvegét szemére nyomván ordítja: A magyar szabadság! Iszik. Békétlenek felugrálva, dörömbölve viszonozzák: Éljen soká! Myska s a vendégek bámulnak.

A kommentárok megjegyzik, hogy ez a jelenet nem éppen korszerű, hogy inkább illenék Katona korába, mint II. Endre uralkodásának idejébe, hogy a királyné túlkapásaival szemben nem a magyar szabadság, hanem a magyarság szorúl védelemre.

Második tanulmányomban kifejtettem, hogy e dráma csodás szövetű, hogy egy-egy homályosnak tetsző mondatot megvilágít a rákövetkező. Most megállapíthatom, hogy egy-egy hibásnak látszó jelenetet megértet egy rákövetkező. A dráma összefüggő, organikus alkotás.

Petur a Második Felvonás Első Jelenetében korholja a társait:

Hát nem ti voltatok, kik oly mohón
Kapátok ércz-pohártokat, midőn
Vagy három órával ezelőtt ivék a
Magyar szabadság hosszú életére!?

Ugyanebben a Jelenetben Békétlenek:

Sokáig éljen a magyar szabadság!

Még mindig homályban hagy a költő, milyen szabadságért lázonganak. De már nem sokáig.

Petur ekkép szól Bánkhoz:

Meg kell erősítenie régi szent
Első királyunktól kitett szabadság-
Beli jussainkat; vagy ha megmutatja,
Hogy a hazám boldogságán segít

Ezen szabadság eltörlése — egy szót
 Se szólok : ámde míg ez a szokás,
 E század, Árpád vére, a magyar
 Érzés, magyar javak virágnak.
 Mindaddig azt fogom kiáltani : üsd az
 Orrát magyar, ki bántja a tied' !

Magyar szabadság : magyar nemesi kiváltság. Bánk megfelel Peturnak.

Abban eszköz legyek, hogy
 Jajgasson a szabadságunk miatt
 Szegény magyar hazám ? —
 Az éltöket s a nyúgodalmokat
 Koczkára tégyük polgártársainknak ?

Bánk nem akar lázítást szítani a magyar nemesi szabadságok, kiváltságok érdekében. Ő a nemzeten már a polgárokat, jobbágyokat is érti és egy rend kiváltságaiért a másik, népesebb rend életét, vagyonát nem akarja feláldozni. Az ő ajkán a polgártárs szó nem anachronismus. Bánk nagy államférfiúi egyénisége megelőzheti korát ; Petur ellenben a magyar középkor leventéje, a kinek érzése szerint a magyar szabadság forog koczkán s ezt mondhatja ép oly meggyőződéssel a maga korában, mint 1848-ban Petőfi. Peturnak Magyarország vasra vert haza, melynek kiholtak szabadítói : »No nyeld le a bilincsed jajgatva s edd magadnak a halált.« Ez szakasztott Petőfi phraseológiája ugyanazért a jelszóért, de más, korszerinti értelemben.

Petur aranybullát követel, Bánk kész lemondani a kiváltságokról. Ezzel is megelőzi korát, hiszen a jobbágyfelszabadításkor a magyar nemesség tényleg lemondott kiváltságairól.

Érdekes, hogy a nemesi kiváltságot az aranybulla is szabadságnak nevezi, mint Bánk Bán. Az aranybulla bevezetése Marczali fordításában így szól : »Minthogy úgy birodalmunk nemeseinek, mint másnak *szabadsága*, melyet Szent István király állapított meg, némely királynak hatalmaskodása által sokban megcsorbult, ezek a mi nemeseink gyakran zaklatták felségünket, kérve és nagyon sürgetve a birodalom megjavítását. Ezért nekik, úgy mint birodalmunk más embereinek azt a *szabadságot* engedjük, melyet a szent király engedett volt.

Bánk azzal is megelőzi korát, hogy csak az alkotmány felfüggesztése esetén indítana pártütést : banki sértődésre.

Bánk nemcsak korát túlszárnyaló, századokon keresztül látó magyar államférfiu, hanem kiváló diplomata is. Ezt a jellemző vonását eddig nem méltatták figyelemre. Mikháltól értesül legelőbb Petur céljáról.

Mikhál. Úgy vélekedtem, hogy Peturnak egy
 Vitézi társaság lesz célja, mint —
 Hogy a Kalandosok már elhagytatnak
 Azonba' képzelhedd érzésimet,
 Midőn felébredék s kiáltni hallom :
Le a királyi székől ! Pártütés !

Bánk természetesen azt érti Mikhál szavain, hogy Endre ellen lázadnak. Petur közbevág: nem egészen úgy van, ők asszonyoknak nem akarnak engedelmeskedni. Bánk megkérdi: miért. Csodálkozása érthető: Gertrudis nem király, a királynénak lovagi kötelességük engedelmeskedni. Petur erre gyengeséggel vádolja Bánkot, a miért megengedte Gertrudnak, hogy rokonait, családját gazdagítsa, holott ezért a magyar nép nyomorog és idegen országok fejedelmei lesznek földönfutók. Bánk erre megjegyzi: ez nem a ti dolgotok; nektek mit vétett? Petur: elszedte hivatalainkat s a vele járó javakat üres ígéretek fejében. Bánk még mindig azt hiszi, hogy Endre ellen forr a lázadás, hiszen Mikhál szavaiból azt kellett következtetnie s Petur csak annyit mondott: »Nem egészen«.

Ezért mondja Bánk:

A mit magok vetettek el, királyok
Vérén vegyék meg azt ismét?

Az ő királyok, Endre vérén: így érti Bánk. Éppen nem képtelenség Bánk szemében. A király ugyan nincs honn, de tán azért is forr a lázadás és a visszatérő Endre áldozata lehet a pártütés sikerének. Ez a nádor aggodalma, avagy tudni akarja, milyen fokig vannak elszánva a békétlenek. Ezek megnyugtatták: »Nem úgy van«. Petur is megnyugtatta: »Mi a királyt imádjuk« s kitör Gertrudis ellen. Bánk most már megtudja, hogy Gertrudis élete forog veszedelemben. Nem jó zavarba. Megfelel nekik: Endrét imádjátok, tehát »egyszersmind szeretni is, ölni is szándékoztok; mivel Gertrudis épen a király maga!...«

A magyarázók szerint Bánk e szavakkal Gertrudist királynak tiszteli. Szó sincs róla! Szavainak értelme ez: Ha Gertrudist megölik, Endrén is sohasem gyógyuló sebet ütök, ők egy test, egy lélek, a mi Gertrudisnak fáj, Endrének is fáj. Már előzőleg mondja nekik a nádor:

Királytokat
Úgy tenni a királyi székre, hogy
Gertrudis estén szíve megrepedjen?

Petur is úgy értette Bánk szavait, mint én s nem mint az eddigi kommentárok. Így válaszol Bánknak:

»Ne élne vissza hát azzal.«

Ne élne vissza férje szeretetével, veti ellen Petur. Nem azzal él vissza Gertrud, hogy ő is király, hiszen Petur nem ismeri el annak, de Bánk sem. Gertrud csak az esetben élhetne vissza királyi hatalmával, ha királyi hatalma, jogköre volna, de erről szó sem lehet Magyarországon. A magyarázóknak azonban szükségük volt a dráma e sorait ferdén értelmezni, hogy Bánk »a király kegyeltjéből felségsértő« lehessen — egy elavult theoria érdekében.

Bánk azt bizonyítja Peturéknak, hogy érzelmi okokból, Endre érzelmei miatt, annyi mintha felkent királyuk ellen támadnának, ha Gertrud ellen lázadnak. Felkelti bennük tehát azt a gondolatot is, hogy a felkent király ellen is kell majd polgárháborút szítaniok, mert Endre nem hagyná megtorlatlanul hitvese halálát.

Diplomáciai tehetsége még többet mondhat Bánkkal. Célzott volna a pártosok, mert ha Endrének oly nagy fájdalmat okoznak, nem lesz érzéke az ő kisebb bajaik, kívánságaik iránt. Vannak törvényes eszközök, a pártosok tábora kicsi, a nép szenvedne a polgárháborúban, Endréhez előbbi eskü köti a pártosokat, mint Peturhoz, a nemzeti gyűlölet igazgatója, hiszen mindenki jobban szereti saját felekezetét s mikor Bánk mindezen érvei után Petur mégis kijelenti, hogy ő maga lesz hóhérja Gertrudnak, Endre nevében elfogadja a nádor és a loyális Petur, kit ifjúkori baráti hűség köt Endréhez, meghajlik a király személye, Bánk előtt.

De még nem ez volt Bánk utolsó fegyvere. Így csendesíti Peturt :

Midőn jószágitat
Elszedte Elmerik király,
Hozzám jövél szökésed éjjelén,
Még egyszer elmentünk a czinterembe
Együtt — lerogytál ott atyádnak a
Sírjára s azt mondtad : »Igazad vala
Atyám — az isten nem segít soha
Felkent királyok ellen ! Nem maradt
Semmim, csak egy szívem : már legyen a
Föld, melybe' nyugszol, akárkié ; de sírod
Ölelése s e mondás enyim marad.«

E szavaknak Bánk ajkán nemcsak az az értelmük, a mint magyarázni szokták : hogy akárkié a föld, melyben Petur atyja nyugszik, meg nem tilthatják, hogy sírját fiui kegyelettel meg ne ölelje. Bánk nemcsak ellágyítani, hanem igen ügyes diplomáciával meggyőzni akarja Peturt. Miért lázadoz Petur? Bánk megtudja, hogy azért, mert javaikat elvette Gertrud s másnak adta, lázadnak a felkent király ellen. Emlékezteti tehát Peturt egy analog eseményre : Petur fellázadt volt a föl-kent király Elmerik ellen s elvesztette javait, mégis megnyugodott ; most is meg kell nyugodnia. Petur nem veszi észre, hogy a mi abban az eseményben ok volt — a lázadás — az mostani czéljában okozat, s mi okozat volt — javainak elvesztése — az itt ok — a zendülésre. Petur levonja az analogia következményeit, ismétli Bánk intelmét.

Petur (Bánk nyakába esik). Őcsém ! az isten nem
segít soha
Felkent királyok ellen ! — Már legyen —
Akarikié a föld és a vagyon —
Egy szív *marad* ; s így — szent Haza, *békesség*.

A magyarázó fejtegetése itt sem kielégítő; Petur nem csupán megindulásában ismétli Bánk szavait, nem a czintermi jelenetre gondol csupán. Döntő elhatározás előtt életének egy hasonló küzdelmére és következményére emlékeztette Bánk és azért ismétli a nádor szavait. Megértette értelmüket és célzatusukat.

Es itt egy fénysugár esik Petur alakjára. Ő nemcsak tartalmukat, hanem érzelmi gazdagságukat, hangulatukat is átérzte e szavaknak. A föld akárkié — őseink pihenője, tehát szent. Ne szentségtelenítsük meg pártütéssel — teszi hozzá Bánk szavaihoz. A szív ugyanaz marad, ha elveszik is a földet, a benne porló szüleink emléke szentté avatja nekünk. Ezért van az, hogy mikor Biberachtól megtudja Petur, hogy Gertrud épen a szív szent jogait, érzelmeit tiportatja, öleti el, újra dühöng ellene s mikor Mihál balul kiütött követsége világossá teszi, hogy Gertrudnak nincs szíve, hogy mikor Mihál már nem is annyira nemesi, szerzett kiváltságaiknak megerősítését, csak a nép nyomorának egyhítését könyörgi tőle, sikertelenül, holott »csak egy kicsiny reményt vala szükség hazudnia, egy csekély ígéret a zendülést elnyomhatná«, — a pártosok újra készek a véres tetre.

Igy világítja meg a drámában az egyik jelenet a következőket.

4. »A jelszónk léssen Melinda!« — e szavakkal búcsúzik Petur Bánktól az első felvonásban.

Mit tud Petur a Melinda ellen készülő merényről? Suttogni hallott egyet-mást arról, hogy a férj távol, a szép Melindának udvarolnak. Izidóra panaszolja a negyedik felvonásban a királynénak:

Szerencsétlenségemben kezdem
Esmerni udvarod — milyen mohón
Kap a gyalázaaton, hogy gúnyolódjon!

Petur tehát gyakran hallott sugdolózásokat a léha udvarban, de tudni nem tudott annyit Ottó vágycsíréről, mint Biberach és a királyné. A féltékenynek ismert Bánkra bízta Petur, hogy figyelje meg, mik esnek ott.

Jöjj még az éjjel — itt ha eloszlanak —
Házamhoz. A jelszónk léssen, Melinda! (El.)

Nem hívja magával, azt akarja, hogy Bánk tanuja legyen annak a léhaságnak, mely a szemérmes Melindát csak azért nem sérti, mert ártatlan együgyűsége ily dolgokban nem láttatja vele a romlottságot.

Bánk sokat látott meg, de reméli, hogy Peturtól az előzményeket is megtudhatja.

Úgyis felelned kell még egyre — egyre,
Mély örülésre hoz.

Igy szól hozzá az összeesküvők gyülekezetében. Petur azonban nem ragadja meg az alkalmat, legindulatosabb lázító szavaiban sem, hogy Bánkot Melinda nevével vezérükül megnyerje. Csak suttogásokat hallott, Bánk meg védi a királynét és rokonságát, noha végig ott volt a mulatságon; azt kell tehát hinnie Peturnak, hogy a nádornak nincs oka féltékenységre. Gondoljunk Petur szavaira, melyeket előbb Melinda bátyjaihoz intézett.

Felesége a nagyúrnak: ő vele
Kedvére játszhat; ti pedig hugotokkal.

A játszani szót nem adná a költő Petur ajkára, ha a legrosszabbtól tartana Petur. Az a célja, hogy Mikhál és Simon vegyék rá Melindát, hogy Bánkot a királyné ellen tüzelje. De Petur becsületes lelke irtózik attól, hogy udvari suttogásokat visszamondjon Bánknak s mikor Bánk loyaltása az összeesküvők tanyáján Bánk háborgó lelkiállapotát elfődi Petur elől, Petur teljesen elejti ezt a fonalat. Ha Bánk azzal rontott volna be közéjük, hogy Ottó hitvány, Gertrud kerítő, mint Biberach megjelenése után kifakadt, Petur bizonyynyal tovább feszítette volna ezt a húrt. Biberach gúnyolja is Peturt.

Ládd bán, sokan tudták ezt a regét;
És ha igazat kell szólni, addig én is
Sípot faragtam nádatok között,
Míg benne ülhettem s hiú szemekkel
Néztem magam körül — nevetve mást.
Véletlen így tanultam azt ki, a
Mit szorgalommal sem tudtak sokan.
Ispán uram, te oly merőn tekintesz
Réám s nem tudod, hogy csak ezen éjszakát
Lett volna szükség el nem lopni Bánk bán
Nagyúrtól és hogy addig, míg ti itt
Vele vagytok — otthon Ottó és Melinda. —

Biberach itt gúnyolja Peturt, hogy bár szorgalmatoskodott, mégsem tanulta ki azt, a mit ő, azért most merőn tekint rá. Petur valóban zavarban lett volna, ha Bánk a jelszó jelentését tudakolta volna tőle.

Mikor Bánk Biberachchal távozik a pártosok köréből, arra kéri őket, maradjanak együtt, hátha szüksége lesz rájuk. Hogy Melindát bátyjai gondjaira bízassa, ha a gyalázat még meg nem történt.

Nem úgy lett. Bánk nem akarva Melindát azzal sujtani, hogy ősz bátyja szemtől-szembe lássa meggyalázottan, a hú Tiborcz gondjaira bízva feleségét és csak a kis Somát adja Mikhálnak. Melinda a királyné előszobájában mégis találkozik Mikhállal, a ki hasztalan kérdi szerencsétlen hugától, miért sír. Mikor Melinda megérti a királyné előtt, hogy Mikhál be akar jönni, e találkozástól való rettegésében kéri a királynét, ne

ölje meg öngyalázatával az ősz embert s tébolyodva kéri Gertrudot, ne mondja el bátyjának a valót. Mihál nem is tud meg semmit ezúttal, mert a királyné elvezetetti Melindát. Holott Melinda legfőbb gondja az aggastyánnak. Petur hasztalan várván Bánk visszatérését, végezni akar a királynéval, de Mihál halasztást tanácsolt, követséget ajánlt, hogy Melinda sorsáról értesülhessen.

Gertrudis. Hát még is egy
Az összeesküdtek közül — ?
Mihál. Fiam
Sírjára esküszöm, hogy nem vagyok.
De ők mohón kívántak bánni a
Dologgal és — Melinda volt eszemben —
Kértem, hogy addig csak halasztánák,
Míg nem beszélénék veled.

Mikor a pártosok Mihál elfogatása miatt berontanak a királyné termébe, Simon sem tudja még, a mi Melindával történt, mert azzal ront be, hogy nem tesz többet a zendülésben, csak Melindát akarja látni, csak az ő sorsát tudni.

Simon. En nem megyek tovább! hol van Melinda?

Petur sem tud többet, mert mikor Ottót megragadja, nem czéloz a bujálkodásra, csak mint a többi meránit, ezt az egész gyűlölt nemet, őt is fel akarja konczoltatni.

Bánktól ép oly keveset tudtak meg Melinda sorsáról meggyaláztatása után, mint Bánk tőlük a szerencsétlenség előtt.

A mint Bánk bosszúállását nem Peturék tüzelték fel, úgy Peturék éjszakai merényletét nem Bánk mozdította elő.

5. Biberach szereplése is kíván még »világosíttatást«. A titokban visszatért nádort véletlenül megpillantja. Beleveszi számításaiba ezt a körülményt. Tanácsadója Ottónak és Izidórának. Véleményt mond Melindáról és a királynéről.

Vegyük sorra az egyes személyekhez való állásfoglalását!

Azt véli, hogy Bánk hallgatózik s ezért tudtára akarja adni, hogy tud közelben való leselkedéséről s hogy e leselkedés célját, a Melindára vonatkozó tényeket, tőle Bánk rejtekhelyéből meghallgathatja.

Szolgalatot akar tenni a nagyúrnak, a ki pedig nem leselkedett. Ezt feltett szándékból nem teszi egy Bánk. Tudjuk is, hogy Peturék gyülekezőjére rohant azalatt, míg Biberach azt véli, hogy a közelben leselkedik.

Biberachot kitünő emberismerőnek mondják a magyarázók. Nem teljes joggal. Emberismerete csak az Ottók, Izidórák, gyáva, érzéki herczegek és ábrándos, szerelmes kisasszonyok köréig terjed. Egy Bánk nemes lelkéig nem hatol emberismerete. Különben nem tételezte volna fel, hogy Bánk szándékosan hallgatódzni fog.

Azt kérdezhethők ugyan : hát Petur nem tette fel a nádorról ugyanezt, sőt nem azt tanácsolta-e neki? Petur nem áll oly magaslaton, mint Bánk, de nem sülyedhet le egy Biberachig. Nem a hallgatódzást tanácsolta Bánknak.

Peturral zavartalanul beszélhetett Bánk a királyi palota fényárban úszó termeiben, a nagy sokaságban, álköntösben; Petur hihette, hogy Bánknak másokkal is lesz alkalma beszélni és észrevétlenül meggyőződni a feslettségről, látni azt, hogy Melinda az udvar légkörében nem maradhat.

Biberach meg akarja könnyíteni a véleménye szerint leskelődő nádornak a dolgot és Ottóval való párbeszédében nemcsak Ottó bűnös szándékairól akarja értesíteni Bánkot, nemcsak Bánk őszinte hívének akarja magát feltüntetni, hanem Melindáról, Melinda viselkedéséről is kifejti véleményét. Melindáig persze szintén nem terjed emberismerete, hiszen Luczi-Melinda néki egy, véleménye róluk egy. Mégis bátran beszéli el, mit tart Melindáról, miután előbb a szerinte közel lappangó Bánkkal közli, hogy tud ám álköntösben való visszatéréséről, tudja ám, hogy hallgatózik.

(Hangosan, vélvén, hogy Bánk hallgatózhat.)
 Germanicust, ki elrejté magát,
 Hogy majd kilesse, mit beszélének
 Fe'őle, nem jó ám követni mindig ;
 Mert a szelid Germanicus tudá
 Az indulatjait mérsékleni.

Szavainak értelme ez : Germanicust kövesd, utánozd Bánk teljesen ! Ne csak leskelődjél, mint Germanicus szokta, de fékezd indulataidat is, mint ő fékezte, ha kellemetlen dolgokat mondok. Tudom, hogy hallgatózol, ha tehát fájó dolgokat mondok, önzetlenül, érdekedben teszem.

Igaz, hogy érdekében is van Biberachnak Melindáról, mint ingatag asszonyról szólni, hogy Ottót bátorítsa s ő maga aztán hasznot húzzon. De hogy igazi véleményét mondja el Melindáról, bizonyosságunk rá egy későbbi jelenet, mikor átadja a két port a herczegnek és azt súgja : »A résztvevésig megpuhult Melinda tán öleléssel is köszön el nem rabolt bizodalmaért«. Holott sem bátorítani nincs oka Ottót, mikor az a két por birtokában van, sem Bánkot nem akarja féltékenynyé tenni e szavaival, hiszen suttog, hogy Bánk ne hallja ördögi tanácsát. Léha véleménye van Melindáról, mint minden nőről. Nem Jágó lelke szól belőle hát nyilatkozataiban, melyeket az Első Felvonás Hetedik Jelenetében Ottónak mond, de Bánknak címez. Elmondja Melindáról, hogy női hiúságból egy királyi herczeget bizonynyal meghallgat. Szereti férjét, de húsége a kalmaré, a ki a többet kínálónak adja a portékát, nem az első és állandó vevőnek. Ugyancsak Bánknak játszik Biberach,

mikor lelkére beszél Ottónak, miért akarja Melinda becsületét elrabolni s mikor kijelenti Ottónak, hogy nem óhajt barátja lenni és nem segíti tanácscsal.

Bánk nem volt a közelben s mikor a pártosok közt Biberach megint megüti ezt a hangot Melindáról s Bánk rátámad, Biberach igazán megszeppen. Ő azt hitte, hogy Bánk nyugodtan állhatta meg, pedig nem állhatta volna meg az ő sértő beszédét Melindáról. De aztán tényeket beszél el Biberach — és a tények beszélnek. »Otthon Ottó és Melinda.« Hogy egyikének, Ottónak vagy másikának, Melindának, útjába ne legyen, eszközölte ki Ottó, hogy országvizsgálásra menjen a nádor. Biberach azután tanácsokat ad Bánknak Ottó elleni bosszúja véghezvitelére. Bánk erre angyalának nevezi Biberachot és nem hiszi el egy későbbi jelenetben Izidórának, hogy Biberach két porról szólott neki, hiszen nem szólott róla neki, a férjnek, hisz Biberach, ha tudott volna két porról nem ment volna a pártosokhoz és azalatt megakadályozta volna az erőszakot.

Bánk nem ismeri az emberi gonoszságot. A mint az országvizsgálásnak nem fürkészte előbb sötét okát, noha szerelemföltő, noha nehezen hagyta magára Melindát, épen úgy nem jut arra a gondolatra sem, hogy a kóbor Biberach rémes, két színű játékot űzött üdvösségével.

Ottóval való kétszínű játékát szintén az Első Felvonás Hetedik Jelenetében kezdi meg. Már előzőleg felkerlte Ottó Biberachot, eszközölte ki találkozót Melindától. Mindezideig úgy tartja az irodalomtörténet, hogy Melinda megígérte és betartotta a találkát. Ez a nézet árnyat vet Melinda jellemére. Biberach igen is feltételezte Melindáról, hogy a találkára hajolni fog; hogy Biberach a megbízást elvállalta, azon nem kell csodálkoznunk. Léha véleménye volt az asszonyokról, Melindáról is. De tény, hogy Biberach ezt a közvetítést végre nem vihette; tény, hogy mikor Melindát kereste, Bánkot látta meg váratlanul s annyi esze volt Biberachnak, hogy a férjet otthon tudva, nem közvetített Melindánál Ottó érdekében. Hiszen Melinda könnyen eláruhata volna Biberachot férje előtt, ha kenyértörésre kerül a dolog. Biberachnak meg kellett gondolnia, hogy Bánk megtudhatta volna nejétől, hogy ő, Biberach hazudott, mikor azt mondta Ottónak:

Sem a
Búdban, sem a szerencsédben, soha
Ok lenni nem kívánok.

Látni fogjuk később, hogy Biberach sem látott tovább az orra hegyénél, de annyira rövidlátó még sem volt. Bánkot hirtelen megpillantva, letesz a Melinda megkörménykezésének gondolatáról. Nem azért nyilatkozik Melindáról, mint ingatag asszonyról, mintha bosszantaná, hogy Ottónak hajlandó talál-

kát adni, hiszen Biberachnak érdeke Melinda behálózása. Azért nyilatkozik úgy, mert ez a véleménye az asszonyokról és mert nem szeretné Bánkot biztonságba ringatni és Ottót elcsüggeszteni.

A Hetedik Jelenet erre vonatkozólag eloszlát minden zavart.

Ottó. Frissen — beszélj — találhattad magát ?

Biberach. (jelentőleg). Találtam — a galamb helyett oroszlánt.

Biberach Melindát kereste és Bánkot találta.

Ottó. Talán haragszik ? Mit szólott ?

Ottó azt hiszi, hogy Melinda haragos volt s Biberach ezért mondja, hogy galamb helyett oroszlánt talált.

Eddig a magyarázók helyesen fejtegetik ezt a párbeszédet. Pedig most jön a java.

Biberach. Hogy : eljön.

Biberach most is kétértelműen beszél. Bánkra érti, a ki azt mondta : »A setétben ólálkodókhoz elmegyek«. Ezek voltak Bánk végső szavai az előző, a Hatodik Jelenetben. Biberach künn hallgatódzott s Bánk szavai mint az eltávozott Peturnak adott utólagos válasz csengenek fülében.

Már azért sem vonatkozhatik az »eljön« Melindára, mert Biberach Bánkot kileste, attól a percztől kezdve, melyben Melindát keresve, belépett és visszahőkölt, egészen Ottó jöveteléig, tehát Biberach nem is beszélhetett Melindával. De Biberach azt akarja, hogy a Bánk hazatérését nem sejtő herceg Melindára vonatkoztassa az »eljön« szót ; mert — úgymond — »sokszor derék, ha egy ily ostobát jól megzavarhat az ember, ámde úgy, hogy ő megint más légyen kénytelen zavarni«. Ottó zavar is más, úgy közeledik Melindához, mint a ki tudja, hogy Melinda úgyis tudja közeledése célját s előre beleegyezését adta a találkához. Adta volna-e ? A köztük lejátszó udvarlási jelenet a tagadó válasz erre a kérdésre. Hogy Biberach nem közvetítette a találkát, mint eredetileg szándéka volt, bizonyítják ezek a szavai is :

Rajta csak kegyelmes Ottóm :
Ugorj ! de Biberachod hátra áll.

S mondja e szavakat közvetlenül azok után, hogy derék egy ostobát jól megzavarni, ámde úgy, hogy ő megint más légyen kénytelen zavarni. De hogy is ne ugrott volna Ottó, hiszen ismételt kérdésére :

Hiszen maga
Mondá Melinda, hogy eljön ?

Biberach fagyosan elmosolyodik, futva azon ajtóra veti szemeit, melyen Bánk elment s azt feleli : *Maga.*

E szónak igazi értelme: Már nincs maga. De Ottó saját lelkiállapota szerint érti s nem felkiáltójellel és gondolatjellel.

Ezután egy hamisítatlan vígjátéki jelenet fejlődik: az egyetlen ebben a tragédiában. Ottó Bánknak beszél ezentúl, hangosabban is ejti a szót, Ottó azt hiszi, hozzá beszél s úgy felel.

Biberach elmondja példázatát Germanicusról, a ki indulatjait tudá mérsékleni. Ottó azt feleli: »Te indulat nélkül való teremtmény.« Azt hiszi, hogy neki szól Biberach tanácsa, hogy neki mondja, hogy mérsékelje Melinda iránti indulatait.

Biberach elmondja példázatát a kalmárról, ki egész örömmel adja által áruját a legelsőnek, a ki érte többet ad. Ez is törzsúrás Bánknak. Ottó erre azt kérdi: Miért könnyezett hát Melinda, hogy velem beszélt.

Melinda nem örül, hanem sír tehát nem szeret — gondolja Ottó.

Biberach megnyugtatta: ez lehet asszonyi ravaszság. Ottó később már szintén így gondolkodik, mert a »találkán« azt mondja Melindának: »Oly szerelmes érzés csillámla kedves könnyeidben.«

Biberach ugratása sikerült.

Biberach kilesi kívül Melinda és Ottó párbeszédét s a míg Gertrud is ki nem küldi az udvari asszonyokat, kíséretét, kik miatt nem leselkedhetik még továbbra is, kilesi Gertrudis megütközését Ottó és Melinda együttlétén és Melinda kifakadását az udvar léhasága ellen. Az udvari asszonyokat kiküldte a királyné, hogy ne hallhassák Ottóval való párbeszédét; ezt Biberach sem lesheti ki és a királyné kétszínű kerítő beszédéről nem szerezhet tudomást.

Miután a királyné eltávozott, Ottó kikiált Biberachért.

»Biberach belép és parancsolatot vár«. (Ebből is látszik, hogy nem tudja a legutóbb történeteket.) »Ottó valamit akar mondani, de ismét abban hagyja, ki is akar menni, de nem bír magával és végre az elmosolyodó Biberachon akad meg kérdő szeme.«

»Biberach vállat vonít. Ottóhoz akar menni, de a kis ajtó figyelmessé teszi. Végre megfogja Ottó kezét és az ellenkező oldalnak elejére kivezetvén ezt súgja.«

Eredj utána — mutass előtte ki-
Derült tekintetet — kérj engedelmet —
Mondd, hogy sokat hallottál a magyar
Feleségek állhatatosságáról — ez
Csak próba volt. Örömben még maga
Fog a királyné elvezetni hozzá.

Ha nénje után küldené, ha valami úton-módon kileshetette volna a Tizenkettedik Jelenetet is, akkor meg kellene mondania: mond *kibúvónak!* De akkor nem esküdnék halála óráján a királyné ártatlanságára. Vagy nem mondaná a Harmadik

Felvonásban a nénjétől rettegő herczegnek : »Csak amely hely legközelebb van hozzá : ott nem is keresnek.« Már pedig ha Biberach Gertrudot bűnrészesnek tudná, nem hinné azt, hogy Gertrudis oldalán Ottónak nem eshetik baja. Biberach őszinte jóakarattal adja *ezt* a tanácsot Ottónak, hiszen még nem tudja, hogy megesett a dolog. Biberach ott volt az összeesküvők közt, ezért tudja, hogy nem lesz összeesküvés, ha Ottó merénye nem sikerült, ezért gondolja, hogy a herczegnek nénye oldalán nem lesz bántódása. Azon nem csodálkozik Biberach, hogy Ottó retteg. Biberach úgy véli, hogy Bánk félreismerhetetlenül meggyőződhetett Ottó bűnös, de ki nem vitt tervéről s a kóbor lovag további jutalmazást remél ezután adandó tanácsaiért Ottótól s a felfedezésért az idejekorán betoppant nádortól. De azon csodálkozik Biberach, hogy Ottó a nénjétől retteg. »Tán vétettél ellene?« — kérdi s megdöbben, mikor Ottó elmondja, hogy a merénylete sikerült.

Az a sor sem perdöntő az I. 13. jelenetben : »Örömeben még maga fog a királyné elvezetni hozzá.« Biberach őszintének tartotta Gertrudisnak kísérete előtt tett megrovását a légyotton ; az udvari suttogók is inkább Ottót és Melindát emlegették, mint a királynét. Szavait grammatikailag is helyesen értelmezve, ezt a jelentést kapjuk : Eredj Melinda után, mondd neki, hogy csak próbára akartad tenni a magyar feleségek állhatatosságát. A királyné fog hozzá elvezetni, még pedig örömmel, hogy kiengesztelhesd, ha megmondod a királynénak, hogy nem volt bűnös szándékod. Hogy Melindának nem volt, azt már Melinda csipős szavaiból megtudta a királyné — gondolja Biberach. Már pedig Melindának ezeket a szavait a királyné ellen Bánk is hallotta, sőt ennél többet, a királyné kerítő beszédét is, mégis sürgősebbnek vélte Peturék lecsendesítését. Hogy tarthatta volna Biberach bűnösnek a királynét? Melinda sem tartotta annak a szerencsétlenség előtt ; engedelmet kért a királynétól. Csipős szavait visszavonta. Biberach a pártosok közt majdnem szóról-szóra ismétli azt, a mit Melinda szemére vetett Gertrudisnak az udvari asszonyok előtt a »légyotton« ha többet, sujtóbbat tudna, lesett volna ki Biberach, többet is mondana, vagy ennyit sem.

Ottó megfogadta Biberach tanácsát, de nem a királynét kéri fel közvetítőül. Ő jól tudja azt is a királynéről, a mit Biberach nem, hogy a királyné el nem hinné a mentséget és tudja, hogy Gertrudis nem akar közvetíteni. Ottó maga kér engedelmet Melindától s kéri arra is, hogy a királynénál is kimentse. Erre azért kéri Ottó, »a ravasz kölyök«, mert csak Gertrudis megengesztelődése esetén, a királyné garde-ja mellett lehet alkalmá Melindával a végzetes János-áldását üríteni. Melinda együgyű szíve meghallgatja Ottó kibúvóját, megköveti előbbi hevességeért a királynét, »Melinda megbékélteté«.

Gertrudis azt hiszi, hogy Ottó az ő tanácsát fogadta meg, azaz nem mondott le Melinda bírásáról, hanem sikeresebben udvarolt neki. Újra kegyelmébe veszi öcscsét.

A két por megteheti szolgálatát. Kábult álmából ébredve, a királyné feleszmél, hogy Ottó és Melinda magukra maradtak. Lelkiismerete nyugtalan. Ottóért aggódik. Magáért nem: ő ingadozhatatlan. Mikor a királyné az álompor szerepéről értesül, ártatlanságát hangoztatja haldokolva is. Saját szempontjából teljes joggal, hiszen megtudta, hogy Ottó nem az ő tanácsával, a lankadatlan ostrommal boldogult, hanem hevítő és altató szerrel.

Biberach és Ottó végső leszámolásáról egy-egy homályos részletkérdésben jelen tanulmányomban már szó esett: a maga egészében méltatnunk nem szükséges. Csak annyit erről a jelenetről: Ottó gyávasága itt is megnyilvánul. Nem mer megvívni szemtől-szembe Biberachchal, ellenben orozva gyilkolásra vete-medik. Biberach már nem oly teljes mértékben ellenszenves előttünk, mikor közvetlenül váratlan halála előtt visszatekint zaklatott életpályájára, mely a felebaráti szeretetet kitörölte szívéből.

Biberachnak Izidórához való kapcsolatáról kell szólanunk, hogy a kóbor lovag vesztébe rohanását megérthessük.

Az Első Felvonás Nyolczadik jelenetében találkozunk velük, de megtudjuk, hogy Biberach már előzőleg kileste Izidóra titkát: szerelmét Ottó iránt. A nyolczadik jelenet ellen az a kifogása Péterfy Jenőnek, hogy az nem más, mint ismétlése az előzőnek. Csakugyan az. A hetedik jelenetben Ottó kéri Biberach tanácsát Melinda meghódítására, a nyolczadikban Izidóra kéri Ottó meghódítása céljából. Mindkét jelenetben Biberach elmondja lenéző véleményét az asszonyi nemről; mindkét jelenetben a tanácskérő sértődötten otthagyja Biberachot; mindkét jelenet végén Biberach monológot mond a tanácsát kérő ostobaságáról.

Mi szüksége volt a költőnek, hogy ezt a jelenetet így írja meg? Hogy hártja el az egyhangúság vádját? Könnyű bebizonyítanunk, hogy e drámában a sűrűn előforduló ismétlések, melyeket a magyarázók nem emelnek ki, mind aesthetikai célú szolgálnak. Láttuk, hogy a czintermi jelenet szavait nem ok nélkül mondja el Bánk is, Petur is; jeleztem azt is, hogy Biberach az összeesküvők boltozatában majdnem szóról-szóra ismétli Melindának a királynéhoz intézett szavait.

Melinda. Köszönöm nagyasszonyom,

Hogy oly kegyes valál s átláttad azt,

Hogy a bojóthi Melindának nem illik

Falun magányban lakni, mert nagyúrné,

S alkalmatosságot szerzél nekem

Ezzel (Ottóra mutat) sok édes multságra is,

Oh, mert hiszen Melinda együgyű!

Biberach Bánk előtt ismétli Melinda szemrehányását.

Biberach. No de, szó a mi szó,
 Ők szépen is fogának a dologhoz,
 Ugymint: »Nagyúr — ej — Bánk bán — így, meg így !
 Nem illik, ország első nagyja, hogy —
 Így meg — meg így.« Felhozta hát ide
 Szép együgyű feleségét a nagyúr.

Mi ennek az ismétlésnek értelme? Peturék akarták Melinda révén Bánkot a királyné ellen tüzelni. Ez Biberachnak sikerül. Bánk akarta a politikai lázadást lehetetlenné tenni, ezt megint Biberach akadályozza meg halálos ágyán tett vallo-másával. A költő vigyázott arra, hogy Bánk egyéni küzdelme, bosszúja ne zavarodjék össze a politikával s ezért szötte ily mesterien a csomót. Biberach csak az útkészítéssel vádolja a királynét, nem tudott a királyné kerítő beszédéről, mint Bánk, joggal esküszik a királyné ártatlanságára, mikor halálán van s Bánkot épen ily joggal nem győzi meg a királyné ártatlanságáról ez az eskü. S a mint Biberachnak Bánk előtt a királyné ellen irányuló vádja Bánk bosszújának, mely félelmetes laviná-vá hatalmasodott az események viharában, csak első parányi röge, mely még könnyen elolvadhatott volna egy érző leheltre: úgy a pártosok összeesküvését elfojtása Biberachnak, már csak a leszakadó lavinának tovább gördülését tartotta fel, de nem félelmetes rombolását.

Vegyük sorra a dráma ismétléseit! Oly gyönyörűséget fogunk bennük találni, mint az erdő virágaiban, melyek a fe-lületes sétalót le nem bilincselik, hiszen ilyeneket már látott ugyanott, de a tájnak] figyelmes szemlélőjét valami újszerű varázsszal állítják meg útjában.

Simon szüntelen »Hátha mégis úgy lehetne«-je töpren-kező lelkét jobban magyarázza, mint akár néhány lapnyi jel-lemrajz; Mihál örökös »Jó éjszakát« felkiáltása, mely egy-aránt lehet a nyugodni kívánás jelszava és a kétségbeesése, Mihál lelkének két végétét fejezi ki találóan.

Már ezek a stereotyp ismétlések felhívják figyelmünket a költő eljárására, hogy nemcsak a gradatio, a contrast aesthe-tikai hatását értékesíti nagy intuitióval, hanem az iteratiót is,

Istenemre leg-
 Alább csak egy vidám tekintetet
 Mutatna hát, ha színből is; nem esne
 Olyan nagyon szívére a magyarnak! —

panaszolja Gertrudra a táncmulatságon Petur. E sorokra gondolva, megértjük Bánk szavait, hogy a királynénak csak egy csekélyke reményt vala szükség hazudnia a követségben lévő Mihál előtt s a lázadást elfojthatta volna.

Biberach azt mondja monológjában: »Ott van a haza, hol a haszon.« Ezt az életelvét ismétli a pártosok gyülekezetében, de felbujtó céljához képest más szavakkal: »sípot faragtam magamnak nádatok közt«.

Egyik kiszólásában a latin nevelésű klastromban iskoláztott Biberach szól, a másokban az udvaronc. A nád — a couleur locale. Ezt az írói sajtáságát Katonának igen szépen mutatta ki Négyesy László a Beöthy-albumban. A magyar Alföld nádasait látjuk lelki szemünkkel; a nád — az ingovány, a bűnös királyi udvar; a nád — a rejtőzni, leselkedni szerető kóbor lovagra vall; a nád — hasznot hajt, sípot faraghatni belőle; a nád sípja az örömet a más baján is jelképezi.

Még érdekesebb megfigyelni, hogy fejez ki ugyanegy gondolatot a királyné és Biberach.

Ottó: Miért könnyezett hát, hogy velem beszélt?

Biberach. Ez épen a fő bökkenő! Uram,
Hidd el, hogy asszonyaink ravaszabbak ily
Esetben, mint az ördög, a midőn
Az elragadni egy bűnöst törekszik.

Ottó: De könnyeit tekintvén —

Gertrudis. Sír is!
Hiszen
Könnyezni kell, hogy áldozatja színlett
Becsét nagyítsa és a könny az a
Gyöngy, melylyel a halálos ágyba' fekvő
Szép virtus ékesítettik.

Ime egy klastromból megszökött kóborló és egy királyné stilusa!

Bánk ezt mondja az Első Felvonás monológjában:

Szedd rendbe lélek magadat és szakaszd
Szét mindazon tündéri lánczokat,
Melyekkel a királyi székhez és
A hitvesedhez, gyermekidhez oly
Igen keményen meg valál kötözve!

Mikor a gyalázat megtörtént, így kiált fel:

Mily boldogtalan
Az, a kinek bármely bilincsei
Boldogtalan módon oldóznak el!

A *láncz* lehet tündéri, a *bilincs* meggyalázó. Melinda szerencsétlensége után már a bilincs szót adja a költő a férj ajkára, Az árnyalatban mennyi művészet!

Egyszínűnek látszik Bánk, Getrud, Biberach beszédmodora, szavaiknak olykor való kétértelműsége.

Ha jobban figyelmezzünk, megtudjuk, hogy Bánk nem akarattal beszél kétértelműen, csupán Tiborcznak akar fele-

letet adni, de nagy lelki fájdalmában az a szó jön mindig ajkára, mely saját lelkiállapotát is festi. Akkor veszi magát észbe, mikor Tiborcz szemrehányóan megszólal :

No, édes istenem ! ismét azt hiszem, hogy

Velem beszél. —

Bánk. Beszélj, beszélj ; igen

Jól hallom én panaszkod ; de a magam

Panasza is beszél.

Biberach beszéde kétértelmű, mert kettőnek beszél. Nagy különbség van tehát Bánk és Biberach kétnyelvűsége közt ; olyan, a minő a tragédia és a vígjáték között.

Gertrud kétszínűségét Bánk magyarázza : »hogy ördögi érzésében meg ne lephessék, hogy a becsület álorczája mellett büntetlen elkövethessen undokságokat.«

Csakugyan kétfős célja van : szavaival azt akarja elérni, hogy Melinda elbukjék, ez az egyik célja, a másik az, hogy asszonyi gyöngeségből, ne botránnyos úton bukjék.

Még a Melinda tébolyodott szavait is variálja Katona József.

Egyszer így rebegi őket Melinda :

Ha a szegény hold férjhez adja szép

Leányait, mondjátok, hogy királyi

Lakadalma van két nyíl-lövésnyire.

A mi nyelvünkön ez azt jelenti : ha a sápadt holdnál szeretkeznek a szép nők, mondjátok a holdnak, hogy a közelben, a királyi palotában királyi szeretkezés folyik, egy királyné a kerítő és egy királyi herczeg a csábító.

Mikor Mikhál bekérezkedik a királynéhoz, Melinda megremül a viszontlátás gondolatától, mert fél attól, hogy a szívtelen királyné megmondja ősz bátyjának a valót.

Arra kéri a királynét :

Mondd, hogy a menyegző

Két nyíllövésnyi — az Bánk és Melinda.

Mintha arra kérné Gertrudist, mondd Mikhálnak, hogy nem történt semmi helyrehozhatatlan, Bánk és Melinda nem-sokára újra boldog hitvesek lesznek.

Vannak oly ismétlések a drámában, melyek arra irányulnak, hogy egy erkölcsi felfogást mint általánosan elfogadottat, mint az ország támaszát, talpkövévé tüntessenek fel. A vádjait szóró Petur a nádor lábához békél, mikor a király személyében szól hozzá ; így tesz Bánk is, indulatosan vádolja Gertrudot, de mikor magával a királylyal áll szemben, leoldja kardját. A loyálitás a király iránt nemzeti erény, melyet sem mellőzés, em a legmélyebb sérelem ki nem írthat a szívekből.

Ilyen általános etikára vall a következő párhuzam is. Bánk inti a pártosokat :

Fájdalmiban megölni érzeményit (Endrének)
 Hogy társitoknak könnyeit soha
 Se lássa többé.

Endre ugyanezt mondja :

Eppen akkor sírhat egy
 Szegény, midőn királya ; s a király
 Nem látja azt meg a könnyek miatt !

Vannak végül oly ismétlései a drámának, melyeket az a tény magyaráz és igazol, hogy a költő subjectiv életére, érzelmeire világítanak rá. Ottó áradozása a szerelemről, mint az élet legnagyobb kincséről, a főszereplők balvéleménye az asszonyi hűségről nemcsak Biberach, Gertrud, hanem Bánk ajkán is, így a Negyedik Felvonás monológjában, Tiborcza ajkán, egy fohászában : a költő élettapasztalatára vezethető vissza.

Hova ragadtattam el könnyű pennámtól ! Az Első Felvonás Nyolczadik Jelenetét akartam elemezni, mely csupa ismétlés, ismétlése az előző jelenetnek. De tán az excursio mégsem volt fölösleges : megmutatta, hogy a költő nem ok nélkül ismétli magát, nem másolja magát, kivéve, mikor csakugyan magát másolja, mikor saját életét viszi a műbe.

A Nyolczadik Jelenetet tudatosan írta olyannak. Két oka volt rá. Az egyik az a tanács, melyet benne Biberach Izidórának ad : hogy kövesse, azaz utánozza Melindát, a ki nem esik nagyon Ottó után, a férfiak nem szívelik a könnyű győzelmet. Biberach azért adja ezt a tanácsot, hogy Izidóra ne legyen mindig láb alatt és szem előtt ; azt akarja Biberach, hogy Ottó akadálytalanul udvaroljon Melindának. De Biberach sejtette, hogy Izidóra nem fogja követni tanácsát s nem is követte. Maga vallja Izidóra a királynénak : »Szemérmemet meggyőzve, mindenütt nyomába voltam (Ottónak) estve óta.« Ez az ok tehát nem volt elegendő a Nyolczadik Jelenet ilyetén módon való felépítéséhez. A fontosabb, a másik ok a következő. E jelenet alatt Biberach annak tudatában van, hogy Bánk leskelődik. Nem lát tehát tovább az orra hegyénél. Hiszen Bánk e jelenetből tudomást szerzett — ha leselkedik — Izidórának Ottó iránti szerelméről. Mikor tehát Izidóra elmondja Bánknak, hogy Biberachtól értesült a két porról, Bánk már tudta, — ha leselkedett — hogy Izidóra szerelmes Ottóba, hogy nem akarhatja megrágalmazni a herceget és csak első megdöbbenésben vallotta ki az igazat : Biberach közlését. Ez esetben pedig Biberachot fogta volna vallatóra Bánk. Tudjuk, hogy Bánk nem leselkedett, ezért hitt Biberachnak és nem hitt Izidórának. Azonban Biberach meggondolatlansága nyilvánvaló. Az

Első Felvonás Nyolczadik Jelenete motiválja Biberach elhamarkodott viselkedését Ottóval szemben a Harmadik Felvonás Ötödik Jelenetében. Nem csodálkozunk többé, hogy Biberach itt a vesztébe rohan. A mint nem nézett hátra, — egy előbbi jelenetre — mikor Izidóranak a két port elmondta, holott Bánk nyomon követte, ép úgy nem nézett hátra, mikor Ottó orgyilkos szándékkal futott utána.

Ime, milyen finoman, biztosan, ha szinte láthatatlanul is, folynak össze a szálak Katona József drámájában!

6. Bánk bosszúja nehéz feladat elé állította a költőt és nehéz feladat elé állítja a magyarázót. Egy királyi herceg csábítja el a krónikákban a nádor feleségét, de a csábító a történelem tanúsága szerint nem lakol életével. A költő kezét itt megkötötte a történettudomány.

Gertrudot, asszonyt kell megölnie a hősnek, nem Ottó, hanem a királyné ellen kell felvennie a küzdelmet.

Sikerült-e teljes művészettel e célját elérnie a költőnek? ez az a problema, melylyel ebben a tanulmányomban még foglalkozni óhajtók.

Bánk Biberach szörnyű hírhozása után természetesen a csábító herceget akarja megölni.

»Meggyilkolom . . . a bíboros gazembert.«

Biberach a nyílt bosszúállást nem tartja kivihetőnek s ekkor Bánk a megengedhető ravaszkodás fegyveréhez akar nyúlni, mint Orestes, Hamlet esetében látjuk.

Ravaszkodni akarván, lehiggad, lehiggadván, Melinda megmentésének lehetőségére gondol.

Szólj Biberach, lehetne még talán
Meggátlanunk? szólj, szólj!

Biberach erre reményt nyújt, mire Bánk kiönti szerelmes szívét.

Csak egyszer ötlet a kezem közé
Vehessem, oh mikép fogom kacagni
A gyáva herceget; s ha húsomat
Lerágja a kerítő asszony akkor,
Még csontomon is elviszem Melindát.
Egy elhagyatott helyen legyen
Inkább kenyéren és vizen, mintsem itt
Pompában, bíbor és a hermelin
Bemocskolásra eszközül vetessen,
S szolgáljon egy bujának, a kinél még
Drágább s becesb előttem a kutyám.

Két mozzanat fontos e kifakadásában. Ha Melinda meggyalázása még nem történt volna meg, mint e perczen reméli, a gyáva herceget, kit még kutyába sem vett soha, csak kacagni fogja. A kerítő asszonytól követelni fogja, hogy Melindát falura

vihesse s ezt ki fogja csikarni, ha oly lelki kínjába kerül is az erőszakos, titokzatos szavú, hatalmas Gertuddal szemben, hogy csak csont marad a testén.

Már itt jelzi a költő, hogy Gertrud a méltóbb ellenfél. Bánk későn érkezett a királyi palotába: a szerencsétlenség után. Ekkor azt hiszi, hogy Ottó csábító szavainak Melinda végre is engedett. Hazugsággal vádolja tehát nejét, mikor ártatlanságát hangoztatja.

Izidórát is bűnrészesnek tartja, mikor valami két porról beszél neki. Azt hiszi, hogy Izidóra Melindán akar egy hazugsággal segíteni.

»Ottó s Melinda egyaránt örültek« — ez pillanatnyi meggyőződése a férjnek. Bosszúja így csakis Ottó ellen irányulhatna. Utóbb megtudja Melindától, hogy a királyné álmos volt, aludni ment, tehát nemcsak Melinda bűnös, a ki megbékéltette Ottóval a királynét, hanem az alkalomszerző királyné is. Ottó nem boldogult volna a királyné eltávozása nélkül.

A királynén is kell bosszút állnia. Ha Prometheusa csak egy hangyának, vagy egy hideg szerszámnak alkotta volna, akkor is; de más fordulatot ad beszédének Izidóra jelenléte miatt. Már ravaszkodik, mint Hamlet. »Úgy szolgálattodra még lehetne hangom« — e szavakkal fordul Bánk a szemébe tűnő Izidórához. Izidóra megfenyegeti:

Nagyúr: *Királynénak barátja* a nevem.
Bánk *(elébe mutat)*. Nézd, nézd az árnyékot — hallgass,
oroszlán,

Az a királyné — oh hazug! csak árnyék.

E szavakat, melyeket Izidóra az örület nyilatkozatainak tart, a magyarázók egyértelműen fejtegetik.

Hevesi Sándor így magyarázza őket: »Nézd, nézd az árnyékot! (Képzeletében már halva látja a királynét, ezért árnyék.) Halgass, oroszlán (így csitítja háborgó szenvedélyét), az a királyné (tehát nem szabad rája támadnod) oh hazug! Csak árnyék (nem, még sem a királyné, mert az már csak halott).

Hevesi hozzáfűzi e magyarázatához, hogy »Bánk itt magánkívül beszél. Arcza dúlt, tekintete zavart«. Hevesi színpadi utasításai azonban ezúttal fölöslegesek, mert a költő maga gondoskodott — ép ellenkező színpadi utasításokról. A költő nem mondja, hogy Bánk arcza dúlt, tekintete zavart. Mikor Bánk a Prometheus-hasonlatot mondja, az a színpadi utasítása a költőnek, hogy Bánk »csak maga elébe néz«, tehát megfelelkezik pillanatra Izidóra jelenlétéről. Mikor az árnyékról és oroszlánról beszél, »elébe mutat« — Izidórának, tehát Izidórának szólnak szavai a költő színpadi utasítása szerint.

A költő két ízben használja az oroszlán metaphoráját a drámában. Biberach mondja, hogy galamb helyett oroszlánt

talált s Ottó azt hiszi, hogy az oroszlán haragot jelent. Egyszer tehát Ottó érti félre a szöveget, másszor — a magyarázók. Az oroszlán e helyütt sem jelent haragot, hanem mint Biberach. használta, *hatalmast, királyit*.

Bánk homályos Prometheus-hasonlatának mintája Shakespeare Hamletje, az oroszlán és árnyék bizarr kapcsolatának mintája *Sophokles Elektrája*. Sophokles művében Elektra mondja a királyné, Klytämnestra barátnőjének, Chrysothemisnek: Te csak árnyéka, kísérője vagy a királynénak, nem törődöm veled, mert balgaság árnyékokra vadászni.

Ez a locus classicus lebegett Katona József előtt, mikor Bánk felel Izidórának. Tudjuk, hogy egy-egy klasszikus dráma némely mondása milyen soká él mint szállóige nagy körökben s már azért sem csodáltnivaló ez a reminiscentia. Mélyebb okok sem hiányzanak.

De fejtsük meg előbb e nyomon Bánk szavait!

Izidóra arra hivatkozik, hogy az ő neve: a királynénak barátja. Bánk Izidóra elébe mutat és gúnyosan szól: »Nézd, nézd az árnyéket!« Izidóra az ő szemében csak árnyéka, kísérője a királynénak. »Hallgass!« Azaz: ne dicsekedjél Izidóra! »Oroszlán, az a királyné«, — a királyné egyedül a hatalmas, a rettető, nem te Izidóra, »oh hazug! csak árnyék«. Izidóra hazudik, ha fenyeget, ha nagyra tartja magát, ő csak árnyéka a királynénak. Az interpunctio a Katona Józseftől gondozott első kiadásban is meggyőz e magyarázatom helyességéről. De lélektani tényezők is támogatnak. Bánk szavaiban még több rejlik. A királyné oroszlán, hatalmas, ártalmas, ő rá érdemes vadászni, nem az árnyékokra, nem Izidóra, kit szintén büntetésnek tart és bezárt. Kiengedi hát Izidórát, kiutasítja. De Ottóra sem érdemes elsősorban vadászni: az is csak árnyéka Gertrudnak. Oly hangulat vesz erőt Bánkon és a nézőn, hogy lélektani kényszerűséggel nemcsak megokolttá, hanem aesthetikailag is érdekessé teszi Bánk ezutáni küzdelmének célját, hogy nem Ottó, hanem a királyné ellen tör.

A sokféle irodalmi hatás közül — legkiválóbb műveink a Zrinyiász, a Bánk Bán, a Toldi, a Buda Halála sokféle irodalmi hagyomány eredményei — itt kettő lép homloktérbe: Shakespeare Hamletje és Sophokles Elektrája.

Hamlet vezette rá Sophoklesre a Bánk Bán íróját, mint ezt ez a II. 2. jelenet symbolisálja.

Shakespeare Hamletjének hatását nem kell igazolnom. Az meg szembeszökő, hogy a Hamlet szükségszerűen ráirányította Katona figyelmét Elektrára.

Hamlet és Elektra tárgya úgyszólván egy és ugyanaz, kivéve egy pontot és ép ez az, a miért Katona nem elégedhetett meg a shakespeare-i mintával és Sophokleshez is fordult. Hamletben is, Elektrában is az orgyilkos úton megölt király gyilkosa

bitorolja a trónt és a megölt király hitvese vérfertőzően megsztja vele a trónt és a hitvesi ágyat.

A megölt király kesergő gyermekét üldözi a bűnös pár, de ez csellel végül megállja bosszúját. Hamletben csak a férfit, Elektrában — s ez a mi drámánk szempontjából a lényeges pont — az asszonyon, a királynén, az anyán.

Hogy ne bosszulta volna meg a vérfertőzést — Bánk annak tartja a sérelmét, mert azt panaszolja a királynak, hogy a királyné megölte a *véret* — a nádor egy asszonyon, a ki csak királyné!

Azok a tételek, melyek Bánk tragikus bűnének jellemzésül átmentek az irodalomtörténeti kézikönyvekbe, »hogy a nádorból törvénytapodó, a király kegyeltjéből felségsértő, az alkotmányos államférfiből forradalmár, a lovagból nőgyilkos lesz«: oly gondolatok, melyek mindenkinek eszébe juthatnak.

Bánk egyéniségét így felfogni nem lehet, nem szabad.

Kifejtettem, hogy a Második Felvonásban mint korát túlszárnyaló, az újkor nemzeti küzdelmein végigtekintő államférfit rajzolja a költő. A Harmadik Felvonásban a Tiborcz panaszait hallgató, Endre-korabeli nádor. A jelen bajai mindnyájunkat a röghöz, a mához kötnek. A Negyedik Felvonásban egy *ókori bosszúálló hős*.

Bánk büszkén mondja Endrének. (V. 5. j.) »Azt hiszed, hogy a magyar engedi mint egy kifestett kép magát néhány szoros vonás közé szorítani?«

Már pedig azok a bizonyos tételek a törvénytapodásról, nőgyilkosságról ilyen néhány szoros vonás közé szorítják Bánk egyéniségét.

Inkább Bánkot hallgassuk tovább!

Itt dörgött markomban egy
Ország felébe mért ménkőcsomó.
S mégis kezét csókoltam volna a
Gyilkosnak, a ki véretem megölte,
Csak azért, mivelhogy gyűrűjére egy
Rangbéli czímer volt felmetszve?

Mint egy ókori isteni bosszú, melynek eszköze Bánk, úgy hangzik szava. Nem a nádor lett törvénytapodó, nem a király híve felségsértő, nem a lovagból nőgyilkos: *az üdvösségét megfojtó kéz királyczímeres gyűrűjére hivatkozik az iskolás aesthetika, mikor itt az általános emberi szól hozzánk a tévedéseiben is jenséges örökkévalóságában.*

A bosszúállás felvonása, a IV. már első szavaival a klasszikus ókor, az antik tragédiák korába varázsol át. Gertrudisnak lakonikus »csak szűnyogok — csak szőnyeget nekik!« mondása, Solon és Lycurgus egyéniségét irígylése jellemző motívumok. A Plutarchos világa! Mikhál a fátumot említi és meg-

fenyegeti a királynét : »Reszkess szerencsédttől!« Mintha az istenek irígységétől óvna. Ez már az antik mondák világa!

Majd Bánk lép Tiborczzal a királyné elé és itt eszembe jut Gyulai Pál Katona Józsefről írt könyvének tán legértékesebb gondolata : »A Tiborcz siralma bűvös elégiai hangként zendül meg ; hasonlít valamit a görög tragédiák chorusához, mely részvételével kíséri a küzdő szenvedélyeket, tanácsokat osztogat s imádkozik az Istenhez.«

Igen, ez már a klasszikus tragédiák világa! S felvonul a görög lyra, államtudomány, teológia is. Bánk idézi Anakreont : »a Teremtő a legcsekélyebb férgceskének is teremte oltalomfegyvert, csupán az asszonyállatról felejtkezett el.« Idézi Plátót, a ki *Allamában* mondja azt :

A becsületes kinoztatik,
Megostoroztatik, kipörkölik
Szemeit s midőn minden kitelhető
Csapást kiállt, akkor török kerékbe.

Azt is mondja Bánk, hogy a gazdag

a mennyet is
Gyakorta úgy megnyerheti
Részére, gazdagságából kitelő
Több áldozattal, hogy sokkal becsesebb
Lesz még előtte, mint az a szegény
Becsületes, ki semmit sem tud adni.

Az ókori hitvilág eszmeköre. A klasszikus népek áldoztak isteneiknek, ott volt gyümölcöző a bő áldozat. Csak Homer eposaira kell gondolnunk!

Gertrudis istentelennek nevezi Bánkot e kifakadásért, pedig a középkori Bánk vallásos lélek volt. De ezt a középkori Bánkot a harmadik felvonásban kell keresnünk. Mikor Tiborc ott felhányja :

Ki írja fel keserves könnyeinket,
Hogy jó királyunk megláthassa azt.

Bánk ezt feleli :

Te isten !

Isten írja fel, a keresztyénség Istene, ki a könnyezőket, szenvedőket szereti és irgalmába fogadja.

De a negyedik felvonásban egy ókori bosszúálló hős áll a királynéval szemben.

És ebbe az ókori eszme keretbe illeszkedik bele Sophokles *Elektra*-jának hatása.

Klytämnestra egymaga van a palotában : »de nincs idő a késlekedésre« mondja Orestesnek gyermekkorában gondozója, kiről Tiborc jut eszünkbe abból az időből, mikor Bánk »még gyenge ifjoncz« volt.

»Ha még soká késlekedtek, Orestes és Pylades, nemcsak Klytämnestrával és Aegisthossal, hanem nagy fegyverforgatáshoz értő csapattal kell megvívnotok.« A mi drámánkban is csak Gertrud, majd Ottó áll Bánkkal szemben, de itt is közvetlenül a bosszúállás után megjön a király előhada. Aegisthos meg akar futni, majd öngyilkos akar lenni, hogy a nagyobb kínzástól szabaduljon, mikor Klytämnestra megölése után rá kerülne a sor: Ottó is, mikor Gertrud megölése után Peturék ráakadnak. »Gyakran igazságos tett bánatba sodor« mondja Chrysothemis Elektrának.

Ni! — reszket a bosszúálló!

Ki! a tető mindjárt reám szakad.

nyögi Bánk a véres tett után és e pillanatban magán érzi Orestes furiáinak mardosását.

Ő nem ölte meg anyját, mint Orestes, nem e tetteből fakad nagy, szüntelen szenvedése. Az ötödik felvonásban hozzák Melinda holttestét s Bánk maga vonja le a szemfödelet.

E jelenethez, de csak külsőleg, hasonlít az, mikor Klytämnestra holttestét hozzák lepel alatt és Aegisthos vonja le a szemfedőt a holtról.

Aegisthos meghal, Bánk életben marad. De »a halál nem a legrosszabb, hanem a szegény és a lelki fájdalom, mikor vágyunk a halálra s nem találhatjuk meg«, mondja Chrysothemis. »A halál gyönyör volna nekem, az élet kínszenvedés számomra«, mondja Elektra. A mit Sophokles nőszereplői vallanak, ezt érezzük Bánk életbenmaradásán Melinda végzetének beteltele után.

Az Elektra más két mondása, Orestesé, ki azt mondja, hogy rejtett csellel akar bosszút állni és a karé, hogy késlekedni szokott, a ki nagy tettet akar végrehajtani, ugyancsak Bánkra vonatkoztatható, de itt már inkább egy időben közelebb fekvő irodalmi hatás, a Hamleté érvényesült. A másik nehézség Bánk bosszúállásának megértésében van, ugyanis Bánk késlekedése reggeltől estig és habozása, mikor már a királyné előtt áll.

A Hamlet-hatást már első tanulmányomban kifejtettem. De ez a kétségtelen hatás még nem magyarázza meg teljesen Bánk késlekedését és habozását.

A dráma jeleneteinek egymással való belső kapcsolatából kell ezt a problémát nyugvópontra hoznunk.

A magyarázók hézagot látnak a harmadik és negyedik felvonás közt. »A III. felvonás kora reggel ér véget, a IV. pedig napestkor kezdődik. A IV. felvonásnak is nappal kellene történnie«. Így ír Hevesi Sándor, de így gondolkodott Arany, Gyulai, Péterfy is Bánk bosszújának időpontjáról.

A magyarázók kifogása teljesen alaptalan. A költő szinte matematikai pontossággal szeret beszámolni az események időpontjáról. Hogy követhetne el tehát ilyen nagy hibát? Lás-

suk néhány példáját pontosságának! Petur így szól a II. 1. jelenetében: »Hát nem ti voltatok, kik oly mohón kapátok érczpohártokat, midőn vagy *három órával* ezelőtt ivék a magyar szabadság hosszú életére?«

Tiborcza a III. 3. jelenetében ezzel lép be: »Nagyúr, *jó reggelt!*«

Mikhál így szól, mikor a királyné undokságnak nevezi a pártosok célját: »Úgy hittem ezelőtt csak *egy órával* én is ezt«. Az a költő, a ki még azzal is beszámol közönségének, hogy az ősz Mikhálnak majd egy órába telik, míg a pártosoktól a királyi palotába megteszi az utat, bajosan felejt ki számításából majdnem egy egész napot. Nem is; de előbb mint e kérdést, hadd oldjuk meg két nyomra vezető más időbeli problémáját a drámának, mely eddig észrevétlenül maradt.

Az egyik az, hogy Biberach elhatározza az I. 10. jelenetében, hogy elmegy a pártosokhoz s el is távozik a színről, Bánk csak a 11. jelenet végén siet ugyanoda, mégis legalább egy órával előbb ér Peturék gyülekezetébe, mint Biberach. Holott csak gyalog indulhatott feltűnés nélkül a nádor, hogy magát és Peturékát el ne árulja. A költő inteniója világos. Biberach bevárta a királyi palotában, míg a kibékülés a királyné, Melinda és Ottó közt megtörtént és a búcsúpohárra hárman visszavonultak; hisz ha mindezt Ottónak adott tanácsa ellenére valami körülmény folytán elmaradt volna, nem lett volna határozott célja hírvivésének, a pártosokhoz való menetelésének.

Bánk így előbb ér oda és a költő egy hosszú, fényes jelenetben szerepeltetheti a nádort még Biberach váratlan odaérése előtt.

Hogy a halálra kíntott Petur nem a királyné gyilkosát átkozta alattomosnak, ez is részben ilyen idő kérdése. Három oldalról lehet ugyanis megvilágítani ezt a kérdést. Az egyik oldalát a dolognak második Bánk Bán-tanulmányomban már megvilágítottam. Itt csak röviden összefoglalom az ottan levezetett eredményeket. Bárány Rostájából ismeretes, hogy a dráma első kidolgozásában Bánk vezette fel a színen átkozódó megcsönkített Peturt. Ezt a visszás jelenetet barátja tanácsára a javított szövegben mellőzte a költő. Az tény azonban, hogy ha Bánk vezette fel, Peturnak ideje maradt megtudni tőle, hogy a királynét ki gyilkolta meg és átkai nem szólhattak Bánknak. Kínzatása sem indíthatta arra, hogy a királynén bosszút állót átkozza, mert mint egy nyilatkozatából kiviláglik: sejtette, hogy halállal fog lakolni. Magukénak, a pártosokénak vallotta a királyné halálát, mert azzal rontott be a királyné termébe, hogy »itt hever már« s mikor Solom odaér és alattomos királyi gyilkosoknak nevezi őket, azt feleli Solomnak: »Hazudsz, hazudsz, istentelen gyerek! Sohasem alattomos a magyar.«

Nem a gyilkosság vádjá ellen tiltakozik, csak az alattomossság vádjá ellen.

Más oldalról is megvilágíthatom a kérdést. Az alattomos gyilkolás azt jelenti e drámában, hogy *ártatlant* gyilkolni. Solom is nem azért mondja Peturékát alattomos gyilkosoknak, mert nem nyíltan tették, hiszen nyíltabban berontani, fellázadni nem is lehet, hanem mert Myskától megtudta, hogy a királyné haldokolva ártatlanságát hangoztatta. Solom meg akar vívni a király személyében a tettével büszkélkedő nádorral, noha nem hisz a királyné ártatlanságában többé; csak hogy Myskát, atyját meg ne hazudtolja áll ki, de jön Myska és orozva gyilkolónak mondja Bánkot, mert Biberach esküvése szerint a királyné ártatlan. Solom erre mondja: »Úgy hát átkozott legyen, ki a nemes kardot bemártja egy alattomos gyilkosnak a véérébe.« Ha alattomosan gyilkolni annyi, mint ártatlant gyilkolni, akkor Petur sehogy sem átkozta meg a királyné gyilkosát, mert Petur nem tartotta a királynét ártatlannak.

Bánk nem is vette magára Petur átkát, hiszen mikor Myska azt kérdi a Bánkkal vívni induló fiától »Az orozva-gyilkoló hát ő?« a nádor azt kérdi csodálkozva: »Orozva?! Myska: »Igen; mivelhogy a nagyszonyunk *ártatlan*.« Előbbi szavait: »Petur *engem* átkozott alattomos gyilkosnak — ámde *őt* is átkozá!« más hangsúlylyal kell olvasni, mint szokták.

De ezt a stereotyp félreértését a Bánk Bán interpretálásának még egy harmadik oldalról, az időpont szempontjából is lehet megvilágítani. Solom jelenti a királynak:

A zendítők

Kitörtek. Én nyomokba voltam a
Legényeimmel és körülvevék egy
Házat — meg is jutalmazám: azon
Vason Petur bán vére gőzölög.

Peturnak tehát nem is maradt ideje megtudni, hogy a gyilkos nem a politikai pártosok közül való. Még Simon sem menekült vele. Simon jelenti a királynak:

Peturtól elszakadtam.

..... Hogy Peturt veszély
Közt lenni hallám, védelmére mentem;
És e vitéz ifju ott elfogott —

Többen is elszakadhattak így menekülés közben Peturtól, ha még Simon sem tartott vele, s így Petur nem tudhatta meg holtáig sem, hogy egyikük sem volt a gyilkos. Simonnak ellenben maradt ideje kitudni, hogy a gyilkos nem tartozott közéjük, az ő nyugodtabb, tisztábban látó szeme talán mindjárt berohanásukkor a palotába észrevette, hogy a királynét már halva lelték, de Petur, ki már *»kívül«*-ről kiabálta, tehát mielőtt a királyné termébe berontott: »Az egész nemet kiirtsátok« könnyen gondolhatta azt, hogy közülük való a véres tett elkövetője.

Ime, nincs hézag Biberach látszólagos későn érkezésében a pártosokhoz és nincs »fizikai idő« arra, hogy Petur a királyné gyilkosát átkozhassa. A saját gyilkosának szölt átka.

A III. és IV. Felvonás közt sem szabad indokolatlan időbeli hézagot látnunk. A dráma magyarázóí megfedekeznek arról a körülményről, hogy a költő némely jelenetnek csak a végét viszi színpadra, hogy tehát az a valóságban hosszabb ideig tartott, mint a színen és így időbeli számításuk nem pontos, másrészt nem összegezték eléggé a történéseket a harmadik felvonásban.

Tegyük meg és látni fogjuk, hogy napest előtt Bánk nem jelenhetett meg a királyné termében.

A Harmadik Felvonás Első Jelenete hajnalban játszik. Izidóra is hajnalban szakasztja fel Bánk ajtaját, Tiborc a Harmadik Jelenetben már jó reggelt kíván. Ez a jelenet igen hosszú, úgy hogy a Negyedik Jelenet, a Bánké és Biberaché már a délelőttbe nyúlik. Kora délelőtt van még, mert a kis Soma még álmos. Az Ottó és Biberach jelenete, az ötödik hosszú, betölti a délelőttöt, főleg ha még a Hatodik Jelenetet is hozzávesszük, melyben Myska bán rákad a halálra sebzett Biberachra. Az Ötödik Jelenetből megtudjuk, hogy a királyné keresteti Ottót. A királyné tehát délelőtt ébredt, aztán ebédelt: ezalatt Bánk nem rohanhatta meg. Sem álmában, mint egy Macbeth, sem ebéd alatt, mint egy Zách Feliczián. Mit tett azalatt a nádor? Tiborcznak meghagyta, keresse fel Melindát és várakozzék rá, ha ráakadt. Miért várakozzék? Hiszen Bánk már kiadta a parancsot, hogy kísérje haza nejét az ősi várba. Bánk búcsúzni akar Melindától. Hiszen előbb oly szívtelenül hagyta magánkívül elfutni.

Menj, menj, hová a történet viszen!

Fáj is ez Melinda női lelkének végtelenül. A királynénak mondja, hogy nem hihet szánalmában, hiszen Bánk sem szánta meg.

Melinda. Nincs a ki szánjon — nincs, nincs, nincs. Midőn
Kifutottam a sárkány elébe, még
Bánkom se jött utánam — szegény!
Azt vélte tán, hogy nála nélkül is
Elmenni tudnék lakadalomba. Oh jaj!

Arra céloz Melinda, hogy mikor a királynéhoz szaladt, — ki azonban sokáig nem bocsátá maga elé — Ottóval találkozott; e találkozást Ottó is említi Biberachnak.

Bánk jóvá akarja tenni gyöngédtelenségét. De Tiborc nem a palotában keresi úrnőjét, hiszen sejtelve sincs a történetekről, ezzel is idő telik, a szegény paraszt későre tudja meg, hogy a királynénál van úrnője. Mialatt Tiborc Melindát keresi, Bánk

a kis Somáról akar gondoskodni. Azt mondja Biberachnak III. 4. jelenetben.

Hallom is közel-
Létét eszem lerontatása hír-
Kürtjének, és azért kívánom azt
Használni addig, míg egészen el nem
Veszajtem.

S elmegy a fiával. Bizonyára Mikhálhoz. Bánknak azonban nem szabad a dráma egysége érdekében újra találkoznia a pártosokkal. Ez nem is történik. Hasztalan vár Peturék tanyája közelében Mikhálra, betérni közójük nem akar, hogy magával ne rántsa őket a veszedelembé, a megtorlásba, mely őt bosszúja megállása után sujtani fogja, de nem is várja meg, míg a pártosok a királyi palotába indulnak, mert Melindához úzi vissza szíve-lelke. Ez kétségkívül már a délutáni órákban játszódik a felvonásközben, már azért is, mert kis gyermekkel és titokban teszi meg az utat. Visszatérvén a palotába, megtudja Tiborcztól, hogy Melinda a királynénál van és oda sietve Mikhált is ott találja, kitől megtudja audienciája czélját és történetét és a börtönbe hurcoltnak átadhatja fiát. Másrészt is: Bánk méltóságával összeférhetetlennek tartotta, hogy megjelenjék a királyné előtt, míg a királyné tudomást nem szerzett váratlan hazatértéről. Ezt pedig csak alkonyatban tudta meg a királyné, mert addig nem engedtek senkit színe elé.

Bánk a királyné előtt is késlekedik: habozik végrehajtani a véres tettet. Somáról már gondoskodott, most Melindáról kell gondoskodnia, a ki még a királyné oldalán van. Alázattal beszél Bánk a királynéhez Melinda jelenlétében. Ez nem annyira színlelés, ez meghatottság Melinda irányában. Bánatos, feldúlt szerelme ömlik el szíven-lelkén Melinda közelében. Mikor Melinda nélkül van a színen, csak bosszújára gondol. »Meg fogok tán nemsokára nektek fizetni jó név gyilkolói!« Ez a »tán« nem ingadozás elhatározásában, mint színi kritikusa, Vörösmarty felfogta, sem oly komikumot nem szabad feltételezni, mint az az elmélet, mely e helyet úgy magyarázza, hogy Bánk multja befolyása alatt áll és azért mondja, hogy csak talán bosszút fog állni. Multja sem ilyen negatív értelemben nem hat ki elhatározására, sem pozitív értelemben. Nem a nemzet, nem Tiborcz panaszára öl, tehát nem az okon, melyért »a legelső magyar, ki a hazáját kedveli, megtette volna rajta áldozatját«. Bánk csak a jó névért akar bosszút állni. Azt mondja Gertrudnak: »Légy most Isten s hitesd el velök, hogy Melinda Bánk bánra érdemes, úgy letérdelek, s imádlak én, kit ők nevetnek.« Az a »tán« csak azt jelenti: nem tudom, sikerül-e; adja Isten, hogy sikerüljön bosszút állnom. Érzi, hogy Melinda elérzékenyíti. Mikor Gertrudis ráparancsol Bánkra, hogy távozzék Melindával együtt, Bánk

meghajtja magát : »Jobbágyaid vagyunk«. S elindulnak. Gertrudis visszahívja : »Maradj te !«

Miért akarta Bánk a véres tettét elhalasztani ?

A költő Bánk nagy, véghetetlen szerelmét sejteti e helyütt, hiszen ebből vezeti le majd tragikumát is. Melindával akar távozni, nem bírja őt egymagában elküldeni : gyalázatában is fájó gyönyörűség őt istápolni, kísérni. A bosszú, a megtorlás lezuhanni kész lavínája felolvadt szerelme tüzén, gyalázata már csak egy sötét, vészes hullám lelkének szerelme egét tükröző mélységeiben. Gertrud marasztaló parancsa felkorbácsolja ezt az érzelemhullámot s ez végigszágul lelke egész tengerén. De mikor már más arcot ölt, Melinda távozása után, legnagyobb indulatában is felsóhajt Bánk : »Tán nem maradtam volna még is itt !« — Balsejtelve Melindáért mondatta ezt vele, előérzete, hogy Melindát kellett volna óvnia, gondoznia. De akkor a pártosoké lett volna a tér, mellékvágányokra terelődött volna a dráma és »így férfi nem vagyok«, mondta már előbb Bánk Melindának.

Neki csak egy pillanatra volt szabad elérékenyülnie. A pillanat tovaszállt, Bánk meg fogja állni bosszúját.

Mi eltévedhetünk a párbeszédék sűrűjében, de a ki ezt az örökzöld labirinthot, mely az idők mulásával szépségben, értékben csak növekszik, művészi varázsvesszejével elővarázsolta : a költő nem tévedett soha.

DR. HARMOS SÁNDOR.